

ROMAN MARCINKOWSKI

Uniwersytet Warszawski, Wydział Kultur Azji i Afryki

<https://orcid.org/0000-0001-9646-1191>

Refleksje nad lekturą Miszny. Odpowiedzi na nurtujące pytania

Reflections on the study of the Mishnah. Answers to frequently asked questions

Abstract

It is no secret today that Christianity was born and developed in a Jewish environment. Whether one likes it or not, the first Christians were Jews. It is therefore not surprising that Christianity draws extensively from Judaism, mainly from the Hebrew Bible, named Tanakh, which was adopted by Christianity with certain modifications and is referred to as the Old Testament. But how well are other Judaic works known outside of Jewish circles? Are strictly Judaic issues understood in Christian environments? How are they received? The inspiration for writing this article came from questions raised by students during classes on the oral tradition of Judaism, the essence of which is the Mishnah. The aim of the article is to attempt to explain the laws of Rabbinic Judaism, which are usually misunderstood and therefore raise doubts among followers of religions other than Judaism, as well as among non-believers. Among the doubts and questions posed by students from various backgrounds participating in courses on Rabbinic Judaism, the most frequently mentioned were: overinterpretation of the words of the Torah and incomprehensible expansion of the law, circumventing Divine commandments, allowing what the Torah forbids, rejecting the practice of *eruv*, and pointing out clever ways of behavior. The author of the article tries to shed light on the subject by referring to the sources of Rabbinic Judaism.

Keywords: Judaism, Mishnah, Talmud, Written Torah, Oral Torah.

Abstrakt

Nie jest dzisiaj dla nikogo tajemnicą, że chrześcijaństwo powstało i wyrosło w środowisku żydowskim. Czy to się komuś podoba, czy nie, pierwszymi chrześcijanami byli Żydzi. Nic więc dziwnego, że chrześcijaństwo czerpie z judaizmu pełnymi garściami, głównie z Biblii hebrajskiej, czyli Tanachu, przyjętego w chrześcijaństwie z pewnymi zmianami i nazywanego Starym Testamentem. Jak jest ze znajomością innych dzieł judaistycznych poza kręgami żydowskimi? Czy zagadnienia ściśle judaistyczne są zrozumiałe w środowisku chrześcijańskim? Jak są przyjmowane? Inspiracją do napisania artykułu były pytania studentów na zajęciach dotyczących tradycji ustnej judaizmu, której istotę stanowi Miszna. Celem artykułu jest próba wyjaśnienia praw judaizmu rabinicznego, zwykle niezrozumiałych, stąd też budzących wątpliwości w gronie wyznawców innych niż judaizm religii,

jak też pośród niewierzących. Wśród wątpliwości i pytań pochodzącej z różnych środowisk młodzieży akademickiej uczestniczącej w zajęciach dotyczących judaizmu rabinicznego najczęściej wymieniano: nadinterpretację słów Tory i niezrozumiałe rozszerzanie prawa, omijanie Boskich nakazów, zezwalanie na to, czego zabrania Tora, negowanie praktyki *eruwu*, czy wskazywanie sposobów sprytnego postępowania. Autor artykułu próbuje przybliżyć temat, sięgając do źródeł judaizmu rabinicznego.

Sowa kluczowe: judaizm, Miszna, Talmud, Tora spisana, Tora uszna.

Nie jest dzisiaj dla nikogo tajemnicą, że chrześcijaństwo powstało i wyrosło w środowisku żydowskim. Czy to się komuś podoba, czy nie, pierwszymi chrześcijanami byli Żydzi. Nic więc dziwnego, że chrześcijaństwo czerpie z judaizmu pełnymi garściami, głównie z Biblii hebrajskiej, czyli Tanachu, przyjętego w chrześcijaństwie z pewnymi zmianami i nazywanego Starym Testamentem. A jak jest ze znajomością innych dzieł judaistycznych poza kręgami żydowskimi? Czy zagadnienia ściśle judaistyczne są zrozumiałe w kręgach młodzieży akademickiej? Jak są przyjmowane? Inspiracją do napisania artykułu były pytania studentów na zajęciach dotyczących tradycji ustnej judaizmu. Autor artykułu próbuje przybliżyć temat, sięgając do źródeł, do Miszny, stanowiącej istotę judaizmu rabinicznego.

Celem artykułu jest próba wyjaśnienia praw judaizmu rabinicznego, zwykle niezrozumiałych, stąd też budzących wątpliwości w gronie wyznawców innych niż judaizm religii, jak też pośród niewierzących. Wśród wątpliwości i pytań pochodzącej z różnych środowisk młodzieży akademickiej uczestniczącej w zajęciach dotyczących judaizmu rabinicznego najczęściej wymieniano: nadinterpretację słów Tory i niezrozumiałe rozszerzanie prawa, omijanie Boskich nakazów, zezwalanie na to, czego zabrania Tora, negowanie praktyki *eruwu*, czy wskazywanie sposobów sprytnego postępowania.

Wiara w Jedyne Boga stanowi fundament obu religii. W judaizmie jest to Bóg Jedyń, zgodnie ze słowami modlitwy *Szma Israel* uznawanej za żydowskie wyznanie wiary: *Szma Israel, Adonaj Eloheinu Adonaj Echad* – „Słuchaj, Izraelu, Pan jest naszym Bogiem, Panem Jedynym!” W chrześcijaństwie jest to także Bóg Jedyń, ale w trzech osobach: Bóg Ojciec, Syn Boży i Duch Święty. Niektórzy teologowie chrześcijańscy w samym hebrajskim terminie *Elohim* – Bóg z końcówką liczby mnogiej – widzieliby już miejsce dla Trójcy Przenajświętszej. Jednak czy nie jest to czasami *pluralis maiestatis*? Na liczbę pojedynczą wskazują wyrazy w najbliższym kontekście terminu *Elohim*, choćby wspomniane wyżej *Elohim Echad*, czy określenia Boskich przymiotów lub liczba pojedyncza orzeczenia, np. w zdaniu rozpoczynającym oryginalny tekst Biblii: *bara Elohim* – „Bóg stworzył” (Rdz 1,1¹).

¹ Sigla biblijne zgodnie z Biblią Tysiąclecia. Skróty nazw traktatów talmudycznych według Roman Marcinkowski (red.). 2013. *Misza: Zeraim (Nasiona)*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 17–18.

W sferze terminologii religijnej mamy tu wiele zapożyczeń, takich jak Amen, Alleluja, Hosanna, Mesjasz itd. Podobnie też w liturgii, zwłaszcza liturgii słowa, gdzie wiele czytań w Kościołach chrześcijańskich pochodzi ze Starego Testamentu, a termin „Izrael” pada dość często. Nieodzownymi atrybutami chrześcijaństwa są chleb, wino i woda. Odmienne zwyczaje świąteczne oparte są jednak na tym samym źródle biblijnym Starego Testamentu (Pesach – Pascha, ofiara paschalna – baranek, Święto Tygodni – Pięćdziesiątnica i wiele innych).

W judaizmie przyjmuje się, że Bóg objawił Mojżeszowi Torę w dwóch postaciach: w formie spisanej (*Tora szebichtaw*) i w formie ustnej (*Tora szebealpe*). Obydwa przekazy traktuje się jako święte. Zgodnie z zaleceniami i wykładnią halachy nie powinno się przystępować do lektury tekstów biblijnych, pomijając tradycję ustną. Tak pisze o tym we wstępie do pierwszego polskiego wydania Miszny² Rabin Stas Wojciechowicz: „Istotą Miszny jest wyjaśnienie przykazań, które Bóg dał ludowi Izraela na Synaju. Przykazania te spisane w Pięcioksięgu przyjęło się określać terminem Tora spisana. Miszna stanowi podstawę Tory ustnej, która zgodnie z żydowską tradycją również została przekazana naszemu Nauczycielowi Mojżeszowi na górze Synaj. Majmonides poucza o tym we wstępie do porządku *Zeraim*: «Wiedz, że każde przykazanie, które Święty, niech będzie błogosławiony, dał naszemu Nauczycielowi Mojżeszowi, niech pokój będzie z nim, dał mu je z komentarzem... najpierw wypowiedział przykazanie, a potem wyjaśnił mu jego istotę». To oznacza, że Torę spisaną powinno się pojmować według przyjętych reguł, czyli za pomocą Tory ustnej, która uzupełnia Boże Objawienie”. O takim sposobie lektury tekstu z jednoczesnym wyjaśnieniem go poucza sama Biblia hebrajska: „Czytali Księgę Prawa Bożego z objaśnieniem, uważnie, żeby [lud] rozumiał czytanie” (Neh 8,8). To znaczy, że Torę nie tylko czytano publicznie, ale ją także wyjaśniano i komentowano³.

Miszna to samo sedno, istota judaizmu rabinicznego, zwanego także talmudycznym od głównego dzieła – Talmudu, którego stanowi pierwszą i podstawową część. Miszna, spisana pod koniec II w. n.e., zawiera opinie ustne pochodzące nawet z III w. p.n.e. Prace nad jej spisaniem przyspieszyło zburzenie świątyni jerozolimskiej w 70 r. n.e., zniszczenie centrum religijno-kulturowego, jaki stanowiła, prześladowania Żydów i obawa przed zatraceniem tak bogatej spuścizny tradycji ustnej judaizmu. Jednak nie obyło się bez sprzeciwów, gdyż wielu oponentów twierdziło, że gdyby Bóg chciał przekazać tę tradycję w formie spisanej, to tak by to zrobił. Innym, równie ważnym argumentem przeciw spisaniu Miszny

² Marcinkowski (red.). 2013. *Miszna: Zeraim (Nasiona)*, 9.

³ Shaye J.D. Cohen. 2014. *From the Maccabees to the Mishnah*. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press, 67.

była chęć zachowania jej nauk tylko dla wyznawców judaizmu, gdyż tekst spisany przejmą inne narody i przetłumaczą na swoje języki. Z przekładem Miszny na język polski przyszło nam czekać do XXI w.

1. Nadinterpretacja słów Tory i rozszerzanie prawa

Poniżej zamieszczono dwa przykłady. Pierwszy dotyczy zakazu gotowania koźlęcia z mlekiem jego matki, a drugi – zakazu rozdzierania szat przez arcykapłana.

Tora trzykrotnie upomina „Nie będziesz gotować koźlęcia z mlekiem jego matki”⁴ (Wj 23,19; 34,26; Pwt 14,21, gdzie termin hebrajski *gedi* – „koźle” obejmuje także młode krowy lub owce). Gemara wyjaśnia, że pierwsze upomnienie odnosi się do gotowania, drugie do spożywania, a trzecie do jakiegokolwiek korzyści z tego. Rozdział ósmy traktatu Miszny *Chulin* omawia skutki prawne mieszania mięsa z mlekiem, a Chul 8,1 poucza o zakazie gotowania mięsa razem z mlekiem: „Zabronione jest gotowanie wszelkiego mięsa⁵ z mlekiem⁶”. Ta lekcja wypowiada się też na temat stawiania tych produktów na stole: „Drób można stawiać na stole [razem] z serem, ale nie wolno [go z nim] spożywać⁷. To są słowa [Szkoły] Szammaja⁸. Szkoła Hillela zaś mówi: Ani się nie stawia, ani nie spożywa [razem]. Rabi Jose powiedział: To jeden z [przypadków] łagodniejszych postanowień Szkoły Szammaja i surowszych Szkoły Hillela⁹. O jakim stole tu powiedziano?¹⁰ O stole, przy którym się jada¹¹, ale na stole, na którym stawia się potrawy, można stawiać jedno obok drugiego bez obawy¹²”. Jak widać z powyż-

⁴ Wszelkie przekłady z tekstów źródłowych (Biblia, Miszna) są dziełem autora artykułu.

⁵ Ta miszna, zgodnie z Torą, mówi o zakazie gotowania mięsa z mlekiem, ale zdaniem mędrców zakaz obejmuje również spożywanie i jakkolwiek korzyść z tego, por. Chul 8,4; Roman Marcinkowski. 2025. *Miszna: Kodasim (Świętości)*. Przekł. Roman Marcinkowski. Warszawa – Bellerive-sur-Allier: Wydawnictwo DiG – Edition La Rama, 244–245.

⁶ Hebr. *bechalaw* może oznaczać „w mleku” (jak jest w polskich przekładach Biblii, np. Biblii Tysiąclecia, Biblii Gdańskiej), ale też „z mlekiem”.

⁷ Wersja Miszny Parma opuszcza: „ale nie wolno go spożywać”. Por. także Shaye J.D. Cohen, Robert Goldenberg, Hayim Lapin (red.). 2022. *The Oxford Annotated Mishnah. A New Translation of the Mishnah*. T. 3. Oxford: Oxford University Press (New York 2021), 154.

⁸ Ponieważ do tego zakazu odnosi się tylko prawo rabiniczne, dlatego nie rozszerza się go na stawianie mięsa z serem na jednym stole.

⁹ Surowsze traktowanie prawa przez Szkołę Hillela w porównaniu do Szkoły Szammaja należy do rzadkości, por. Edu 4,1. Edu 5,2 podaje aż sześć takich przypadków, por. Roman Marcinkowski. 2022. *Miszna: Nezikin (Szkody)*. Przekł. Roman Marcinkowski. Warszawa – Bellerive-sur-Allier: Wydawnictwo DiG – Edition La Rama, 406–408.

¹⁰ Na którym zabronione jest stawianie mięsa razem z serem.

¹¹ Ponieważ zajęci jedzeniem mogą przestawiać potrawy i przez pomyłkę zjeść mięso razem z serem.

¹² Można stawiać mięso obok sera bez obawy, że zostaną pomieszane.

szego fragmentu Miszny, rozróżnia się tu dwa stoły: jeden, przy którym się je, i drugi, na którym stawia się potrawy i produkty spożywcze¹³. I dalej Chul 8,3: „Jeśli ktoś postawił na stole drób [razem] z serem, to nie przekroczył zakazu”¹⁴. I dalej Chul 8,4: „Tora jednak mówi «z mlekiem jego matki», co wyklucza ptaki, ponieważ nie mają mleka matki”¹⁵.

Kpł 21,10 zabrania arcykapłanowi rozdzierania szat na znak żałoby: „Arcykapłan... szat swoich nie rozedrze”. Miszna, Hor 3,5: „Arcykapłan rozrywa [swe szaty] od dołu, a zwykły [kapłan] od góry”¹⁶. Ponieważ Kpł 21,10 zabrania arcykapłanowi rozdzierania szat na znak żałoby, mędracy doszli do wniosku, że nie chodzi tu o absolutny zakaz, ale że nie może tego zrobić normalnie, a skoro zwykły kapłan może rozrywać szaty z góry na dół, to – ich zdaniem – arcykapłan może je rozerwać od dołu do góry¹⁷.

2. Ominięcie Boskiego nakazu

Jako przykład może tu posłużyć zastosowanie prawa *prozbulu*¹⁸, którego ustanowienie przypisuje się Hillelowi. Obok zakazu uprawy roli i nakazu poświęcenia produktu ziemi, trzecią istotną sprawą, związaną z rokiem szabatowym jest darowanie długów. Biblia hebrajska (Pwt 15,2-3) mówi o tym w następujący sposób: „To jest istotą darowania: darować [powinien] każdy wierzyciel, który pożycza swemu bliźniemu. Nie będzie nachodził swego bliźniego ani swego brata, ponieważ ogłoszono darowanie długów dla Pana. Domagać się będziesz od obcego, a jeśli [dłużnikiem] będzie twój brat, darujesz [mu]”. Powyższe wersety Księgi Powtórzonego Prawa zawierają nakaz darowania długów w roku szabatowym: „darować [powinien] każdy wierzyciel” oraz zakaz ściągania długu: „nie będzie nachodził swego bliźniego ani swego brata”. Dług ulega umorzeniu na koniec roku szabatowego, a dokładnie mówiąc, o zachodzie słońca w wigilię Nowego Roku, chociaż zaniechanie jego

¹³ Marcinkowski. 2025. *Miszna: Kodaszm (Świętości)*, 242–243.

¹⁴ Ponieważ mieszania mięsa ptaków z mlekiem zabrania jedynie prawo rabiniczne. Halacha podziela jednak opinię Szkoły Hillela zabraniającą stawiania na jednym stole mięsa drobiu razem z mlekiem, por. Chul 8,1.

¹⁵ Według rabiego Akiwy mieszania mięsa ptaków z mlekiem zabrania prawo rabiniczne. Rabi Jose Haglili uważa, że nawet prawo rabiniczne zezwala na to i wolno jeść mięso ptaków z mlekiem. Halacha podziela jednak opinię rabiego Akiwy. Por. Marcinkowski. 2025. *Miszna: Kodaszm (Świętości)*, 242–245.

¹⁶ Jak czynią to zwykli żałobnicy.

¹⁷ Por. Marcinkowski. 2022. *Miszna: Nezikin (Szody)*, 547.

¹⁸ *Prozbul* (*prozbul*), na podstawie Pwt 15,2 wszelkie długi związane z pożyczkami znosi rok szabatowy. Aby tego uniknąć, Hillel ustanowił regułę *prozbulu*, tzn. deklaracji sądowej wierzyciela podpisaną przez świadków o uchyleniu warunków roku szabatowego.

splacania obowiązuje przez cały rok. To zaniechanie splacania długu przez cały siódmy rok i darowanie go na koniec roku budziło uzasadnione obawy wierzycieli przed utratą pożyczonych pieniędzy. Niechętnie więc pożyczano drugiemu. Wyjście z tej trudnej sytuacji znalazł Hillel, któremu przypisuje się ustanowienie prawa nazywanego *prozbul*, polegającego na zniesieniu darowania długu. *Prozbul* stanowił rodzaj deklaracji sądowej wierzyciela o uchyleniu warunków roku szabatowego podpisanej przez świadków.

Miszna poucza o tym w następujący sposób:

Nie unieważnia się [w roku szabatowym pożyczki zabezpieczonej przez] *prozbul*. To jedna ze spraw, którą ustanowił Hillel Starszy. Kiedy spostrzegł, że lud powstrzymuje się od pożyczania jeden drugiemu i przekracza to, o czym napisano w Torze: „Strzeż się, aby nie zatwardziało twoje serce...”¹⁹ – ustanowił Hillel *prozbul* (Szewi 10,3).

W tym wyraża się *prozbul*: „Stwierdzam wobec was, Panów takiego i takiego, sędziów w miejscowości takiej to a takiej, że cały dług, jaki posiadam, zgromadzę w dowolnym czasie”. A na dole podpisują się sędziowie lub świadkowie (Szewi 10,4)²⁰.

Hillel wprowadził zwyczaj *prozbulu* dla dobra ogółu (Git 4,3).

3. W jaki sposób można obejść prawo?

Tora mówi: „Jednak pierworodnego ze zwierząt, które jako pierworodne należą do Pana, żaden człowiek nie poświęci...” (Kpł 27,26).

Miszna poucza:

W jaki sposób można obejść [prawo²¹ dotyczące] pierworodnego? Jeśli samica była w pierwszej ciąży, to można²² powiedzieć: Cokolwiek²³ jest w niej, jeśli samiec, to niech będzie na ofiarę całopalną – jeśli urodziła samca, należy złożyć ofiarę całopalną²⁴; a jeśli samica [jest w niej], to niech będzie na krwawą ofiarę

¹⁹ Dosł. „Strzeż się, aby sprawa [związana] z twoim sercem nie stała się bezużyteczna”, por. Pwt 15,9.

²⁰ Marcinkowski. 2013. *Miszna: Zeraim (Nasiona)*, 194.

²¹ „Jak obejść prawo kapłana do pierworodnego zwierzęcia i przeznaczyć je na inną ofiarę, do której złożenia właściciel jest zobowiązany?”

²² Właściciel samicy może powiedzieć, kiedy ona jeszcze nie urodziła.

²³ Płód bez względu na płęć, por. B Bat 9,2.

²⁴ Przeznaczenie na ofiarę całopalną pierworodnego zwierzęcia, które jeszcze się nie urodziło, pozbawia je przyszłego statusu świętości pierworodnego (*keduszat bechor*) i nadaje status ofiary

pojednania²⁵ – jeśli urodziła samicę, to należy złożyć ofiarę pojednania²⁶. „Jeśli²⁷ samiec, to ofiara całopalna”; a „jeśli samica, to krwawa ofiara pojednania” – jeśli urodziła samca i samicę, to samca należy złożyć w ofierze całopalnej, a samicę należy złożyć w ofierze pojednania²⁸ (Tem 5,1)²⁹.

4. Wprowadzenie w sferę rzeczy dozwolonych tego, czego zabrania Tora

Zagadnieniem budzącym najwięcej kontrowersji od czasów starożytnych po współczesność jest praktyka *eruwu* w judaizmie, świadcząca o odmiennym od biblijnego modelu religijności, z którym spotykamy się w Miszni. *Eruw* (dosł. „zmieszanie”) należy rozumieć jako sposób na wprowadzenie w sferę rzeczy dozwolonych tego, co jest zabronione. Chodzi tu głównie o zakazy związane z szabatem lub świętem.

Przypomnijmy, że z szabatem łączą się m.in. następujące zakazy: nie wolno przejść więcej niż dozwoloną odległość dwu tysięcy łokci, nie wolno przenosić przedmiotów z jednego miejsca na inne, np. z jednej tzw. domeny prywatnej do innej lub z domeny prywatnej do publicznej (np. z domu na ulicę) i odwrotnie, nie wolno w szabat przygotowywać posiłku, a w święto na następny dzień. *Eruw* to przede wszystkim różnorakie symboliczne akty ułatwiające wykonanie zabronionych w szabat (lub święto) czynności. Ten sposób uchylenia pewnych zakazów stosuje się głównie do działań, które są konieczne dla właściwego wypełnienia szabatu lub święta.

Biblia nie wspomina bezpośrednio *eruwu*³⁰. Niektórzy uczeni talmudyczni dopatrują się jego genezy w Wj 16,29-30: „Zauważcie, że to Pan dał wam szabat, dlatego też szóstego dnia daje On wam dwudniowe pożywienie. Pozostańcie każdy w swoim miejscu, niech nikt go nie opuszcza siódmego dnia. Odpoczywał

całopalnej. To odnosi się tylko do ofiary całopalnej, której świętość przewyższa świętość pierworództwa, ponieważ mięso pierworodnych zwierząt spożywają kapłani, a ofiary całopalne są kierowane bezpośrednio do Pana. Nie można jednak przeznaczyć ich na ofiary pojednania, których świętość nie przewyższa świętości pierworodnych, skoro są spożywane przez ich właścicieli, a ich własny użytek nie może pozbawić świętości pierworództwa (*keduszat habechor*).

²⁵ Jeśli tak powiedział właściciel samicy, zanim urodziła pierworodne.

²⁶ Według Gemary to nie może się odnosić do pierwszego porodu samicy, ponieważ samicy nie uważa się za pierworodne. Nie może więc być mowy o uchyleniu prawa. Raczej mowa tu o zwierzęciu ofierze, której przeznaczenia nie można zmienić, ale można zmienić przeznaczenie jej płodu, gdy mówimy o samicy składanej w ofierze. Jej potomstwo otrzymuje status świętości, gdy się urodzi, a przed urodzeniem może być przeznaczone na inną ofiarę.

²⁷ Jeśli tak powiedział właściciel.

²⁸ Nawet jeśli właściciel nie miał na myśli ciąży bliźniaczej.

²⁹ Marcinkowski. 2025. *Miszna: Kodaszim (Świętości)*, 390–391.

³⁰ Dlatego Karaimi uznali go za oszustwo, a rabini bronili go jako środka wprowadzonego przez króla Salomona dla wzmoczenia radości szabatu, por. Alan Unterman. 1994. *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*. Tłum. Olga Zienkiewicz. Warszawa: Książka i Wiedza, 88.

więc lud dnia siódmego”. Natomiast Miszna wymienia *eruw* w różnych miejscach, szczególnie w porządku *Moed*, który poświęca tej praktyce jeden z traktatów, zatytułowany właśnie *Eruwin* (l. mn.)³¹. Występuje on także w Tosefcie i obu Talmudach: babilońskim i jerozolimskim. Zajmuje się różnymi aspektami szabatowego *eruwu*, stanowiąc kontynuację traktatu *Szabat*. W istocie oba traktaty tworzyły pierwotnie jedną całość. Cały zbiór był zbyt długi i prawdopodobnie dlatego rozdzielono go na dwa: *Szabat* – liczący 24 rozdziały, i *Eruwin* – 10. Dowodzi tego ostatni rozdział misznaickiego traktatu *Eruwin*, który jest suplementem do obu traktatów.

Wyróżnia się trzy podstawowe rodzaje *eruwu*: *eruw tchumim* – „zmieszanie obszarów”, *eruw chacerot* – „zmieszanie dziedzińców” i *eruw tawszilin* – „zmieszanie potraw”. Pierwszy z nich – *eruw tchumim* – odnosi się do pojęcia *tchum szabat* – „obszar szabatu”, który rabi Akiwa wywodzi bezpośrednio z Tory, a który określa dozwoloną do przejścia w szabat odległość na dwa tysiące łokci³².

Pomimo różnych opinii dotyczących wielkości *eruwu* mędrcy zabronili wychodzenia w szabat poza zasięg dwóch tysięcy łokci i teren ten nazwali obszarem szabatu. Zakaz ten potwierdza także jeden z pozabiblijnych utworów gminy esseńskiej w Qumran, tzw. Dokument Damasceński (X 21; XI 6)³³. Również Józef Flawiusz w *Antiquitates Judaicae* (XIII 8, 4; XIV 10, 12)³⁴ pisał o zakazie noszenia broni i wybierania się w podróż w szabat. Nie sprecyzował jednak dozwolonej odległości. Zdaniem Majmonidesa ten, kto mieszkał w mieście, mógł przejść je całe i dodatkowo dwa tysiące łokci w każdym kierunku (Szab 27b). Mędrcy zezwalali także temu, kto musiał w szabat wypełnić przykazanie, udać się do domu żałobnego lub weselnego na wykonanie tego przez wprowadzenie *eruw tchumim* – „zmieszania obszarów”. Polega ono na pozostawieniu w dniu poprzedzającym szabat pożywienia (nazywanego także *eruw tchumim*) wystarczającego na dwa posiłki, osobiście lub przez posłańca, w dowolnym miejscu w obrębie do-

³¹ Roman Marcinkowski (red.). 2014. *Miszna: Moed (Święto)*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 69–91.

³² Zdaniem większości uczonych nauka o dwóch tysiącach łokci nie wynika z Tory, ale jest dziełem *Soferim*, tak też utrzymuje halacha. Mówi się również, że biblijne pochodzenie ma obszar 24 tysięcy łokci jako miara obozu izraelskiego na pustyni, por. Talmud Jerozolimski, Er 3,4; Miszna, Sot 5,3; Roman Marcinkowski. 2016. *Miszna: Naszim (Kobiety)*. Przekł. Roman Marcinkowski. Wydawnictwo DiG – Edition La Rama, Warszawa – Bellerive-sur-Allier, 347–348.

³³ Niesłuchanie ważnym źródłem wiedzy o judaizmie w czasach formowania się chrześcijaństwa są tzw. teksty sekciarskie, stanowiące niezwykle ciekawą część biblioteki qumrańskiej. Wspomniany tu Dokument Damasceński został odkryty wcześniej, bo w 1894 r., w Kairze; por. Piotr Muchowski. 1996. *Rękopisy znad Morza Martwego: Qumran – Wadi – Murabba'at – Masada – Nachal Chewer*. Kraków: The Enigma Press, XIX. Por. także: Roman Marcinkowski. 1991. „Utwory pozabiblijne biblioteki esseńskiej z Qumran”. *Przegląd Orientalistyczny* 1–4: 132–141.

³⁴ Polska wersja: Józef Flawiusz. 1979. *Dawne dzieje Izraela*. Red. Eugeniusz Dąbrowski. Poznań – Warszawa – Lublin: Księgarnia św. Wojciecha, 630, 677.

zwolonego do przejścia obszaru. W ten sposób ustanawiano w tym miejscu nową bazę – miejsce sobotniego odpoczynku, z którego można było przejść dalsze dwa tysiące łokci w każdym kierunku³⁵.

Podobnie mogła uczynić grupa ludzi, którzy chcieli udać się do innego miejsca poza obszarem szabatu. Jeden z nich umieszczał swój *eruw* w dowolnym miejscu w obrębie dozwolonego obszaru szabatu i w ten sposób uprawniał pozostałych członków grupy do wyjścia w określone miejsce. Tę praktykę nazywano *szituf tchumim* – „wspólnotą obszarów” (Er 8,1).

Wyjście poza obszar szabatu było możliwe tylko w sytuacji wypełnienia przykazania (np. konieczności zaświadczenia o pojawieniu się księżyca w celu ogłoszenia nowego miesiąca, co opisuje dokładnie traktat *Rosz Haszana*) lub zagrożenia ludzkiego życia (Er 4,3). Na podstawie Kpł 19,16 ustanowiono *pikuach nefesz* – „ratowanie [zagrożonego] życia”, które znosi szabat.

Podobnie jak za pomocą pożywienia, rozszerzenia dozwolonego obszaru można dokonać dzięki zmianie miejsca pobytu – udając się w piątek do miejsca, gdzie planuje się uczynić *eruw* i pozostając tam do zmroku – ustanowić w ten sposób miejsce sobotniego odpoczynku, a następnie wrócić do domu (Er 4,7-9)³⁶. Rabi Chananja twierdził jednak, że Szkoła Szammaja nie uznawała *eruwu*, dopóki nie wyniesiono łoża i wszystkich sprzętów używanych w szabat do nowego miejsca (Er 30b). Samarytanie, a prawdopodobnie także saduceusze, nie uznawali *eruwu* w ogóle³⁷.

Inny rodzaj *eruwu* to *eruw chacerot* – „zmieszanie dziedzińców”, którego celem jest umożliwienie przenoszenia przedmiotów na terenie większym niż jedna domena prywatna, wspólnym dla wielu osób. W konsekwencji zakazu przenoszenia w szabat rzeczy z domeny prywatnej do publicznej i odwrotnie mędrcy zabronili również przenoszenia pomiędzy dwoma domenami prywatnymi. W celu ominięcia tego zakazu łączy się dziedzińce (*eruw chacerot*) w symboliczny sposób. Polega on np. na umieszczeniu w jednym z domów w piątek przed szabatem wspólnego dla wszystkich mieszkańców bochenka chleba.

Pokrewnym sposobem *eruwu* jest *szituf mawoj* – „wspólnota wejścia”, co pozwalało przenosić przedmioty do miejsca, gdzie się wchodziło i wychodziło. W czasach Miszny budynki w miastach stawiano wokół dziedzińców, zwrócone frontem w stronę wspólnego wejścia (*mawoj* – „uliczka”, „zaułek”), którym była

³⁵ Isaac Klein. 1979. *A Guide to Jewish Religious Practice*. New York: The Jewish Theological Seminary of America, 91–92.

³⁶ Por. Shaye J.D. Cohen, Robert Goldenberg, Hayim Lapin (red.). 2022. *The Oxford Annotated Mishnah. A New Translation of the Mishnah*. T. 1. Oxford: Oxford University Press (New York 2021), 457–458.

³⁷ Por. Er 3,2; 4,7-9. Por. także Chanoch Albeck. 2008. ששה סדרי משנה (hebr. *Sześć Porządków Miszny*). T. 2. Jerusalem: The Bialik Institute and Dvir Publishing House, 78; Herbert Danby. 2016. *The Mishnah*. Massachusetts: Hendrickson Publishers, 124.

zwykle wąska uliczka lub dróżka prowadząca do głównego miejskiego placu lub głównej ulicy, czyli domeny publicznej lub do własności niczyjej (*karmelit*). Rozróżnia się dwa rodzaje *mawoj*: a) *mawoj* zamknięte – wąska uliczka lub alejka otoczona z trzech stron; b) *mawoj mefulasz* – „otwarte”, „przejściowe”, ogrodzone dwoma równoległymi murami i otwarte na końcu. Niektórzy z uczonych potępiali praktykowanie zmieszania dziedzińców oraz wspólnoty wejść i uważali, że *eruw* stanowi dowód lekceważenia zakazu Tory³⁸.

Trzeci rodzaj zmieszania, *eruw tawszilin* – „zmieszanie potraw”, wykonuje się w sytuacji, gdy w piątek przypada święto, w które zabrania się przygotowania posiłku na następny dzień, czyli w tym przypadku na szabat. Wówczas w przeddzień święta odkłada się chleb i przygotowaną na szabat strawę, a skoro przygotowanie to rozpoczęto przed świętem, można kontynuować je podczas jego trwania. Praktyka ta była znana w czasach Szammaja i Hillela, o czym świadczy spór w tej kwestii pomiędzy obu szkołami. Szkoła Szammaja nakazywała odłożyć dwie potrawy gotowane, a Szkoła Hillela – jedną. Traktat Miszny *Eruwin* nie zajmuje się tym rodzajem *eruwu*; wspomina go drugi rozdział traktatu *Beica*.

5. Czy można oszukać?

Miszna:

Jeśli ktoś najął rzemieślników, a następnie jedna ze stron oszukała drugą³⁹, to mogą mieć do siebie jedynie żal, [a nie prawne roszczenia]⁴⁰. Jeśli ktoś najął poganiacza osłów albo woźnicę⁴¹, żeby przywieźć nosicieli lektyki⁴² i grąjków dla panny młodej lub do zmarłego⁴³ albo robotników do wyjęcia lnu z moczenia⁴⁴, lub

³⁸ Albeck. 2008. ששה סדרי משנה, 79.

³⁹ Według Gemary najemca powiedział do jednego z robotników, że najmie ich do pracy za cztery denary dziennie, a inni byli poinformowani, że za trzy denary. Ci, którzy chcieli zarobić więcej, nie przystąpili do pracy, a być może i pozostali.

⁴⁰ Ponieważ zgodzili się pracować za trzy denary dziennie, to najemca ma wobec nich takie zobowiązanie. Gemara interpretuje ten przypadek na dwa sposoby: 1) robotnicy nie podjęli pracy, 2) najemca z nich zrezygnował.

⁴¹ W jednych tekstach miszny występuje w tym miejscu wyraz *kadar* – „garncarz”, w innych *karar* – „woźnica”, co jest bardziej słuszne.

⁴² Inni wyjaśniają, że drewno na lektykę. Pannę młodą niesiono w lektyce z domu jej ojca do domu jej męża, por. Ket 2,1. Por. także Roman Marcinkowski. 2004. *Paradygmaty religijności w judaizmie rabinicznym. Miszna i inne teksty talmudyczne o szabacie, święcie, półświęcie i powszedniości*. Kraków: Wydawnictwo Antykwa, 117.

⁴³ Por. Ket 4,4.

⁴⁴ Co należało wykonać w określonej porze, żeby len nie zaczął gnić.

do każdej sprawy, która nie cierpiała zwłoki⁴⁵, a oni się wycofali⁴⁶, to jeśli w tym miejscu nie było nikogo innego [oprócz tych]⁴⁷, to może na ich koszt nająć innych⁴⁸, albo tych oszukać⁴⁹ (B Mec 6,1).

Ta miszna omawia przypadki najmu robotników, którzy zrezygnowali z pilnej pracy. Wskazuje się tu zasady postępowania wobec nich. Nie chodzi tu o oszukiwanie, ale o wymierzenie sprawiedliwości.

6. Czy Miszna uczy sprytnego postępowania?

Miszna:

Jeśli ktoś sprzedał produkt⁵⁰ swojemu koledze⁵¹, a ten⁵² przeciągnął [go]⁵³, ale nie zmierzył⁵⁴, to nabył go⁵⁵. Jeśli [sprzedający go] zmierzył, a [kupujący] nie przeciągnął [go w swoją stronę], to [go] nie nabył⁵⁶. Jeśli był sprytny, to wynajął [to] miejsce⁵⁷ (B Bat 5,7).

Cytowana wyżej lekcja omawia prawo dotyczące nabycia mienia ruchomego. W traktacie *Kiduszin* wyjaśniono, że Miszna wymienia trzy sposoby nabycia własności: 1) *hagbaha* – „podniesienie”; 2) *meszicha* – „przeciągnięcie”;

⁴⁵ Chodzi o wykonanie pilnej pracy.

⁴⁶ Robotnicy nie podjęli tej pracy.

⁴⁷ Najemca nie mógł znaleźć tam nikogo innego, kto podjąłby się za te same pieniądze wykonania tej pracy.

⁴⁸ Wolno najemcy nająć innych robotników na miejsce tych, którzy odmówili pracy. Ci pierwsi ponoszą koszty pracy.

⁴⁹ Wolno też najemcy oszukać tych pierwszych, którzy odmówili pracy, obiecując im wyższą zapłatę, a następnie dać im tylko tyle, ile się z nimi umówił wcześniej.

⁵⁰ Chodzi tu o produkty lub płody rolne. W tekście oryginalnym l. mn. *perot* – dosł. „owoce” lub „produkty”.

⁵¹ Ustalili cenę produktu lub była ona powszechnie znana, co wyjaśniono dalej.

⁵² Kupujący.

⁵³ Gdy produkt znajdował się w miejscu publicznym lub w domenie prywatnej któregoś z nich, kupujący dokonał aktu przeciągnięcia go w swoją stronę (*meszicha*).

⁵⁴ Produkt nie został zmierzony.

⁵⁵ Produkt stał się własnością kupującego, jeśli nawet nie był zmierzony. Istotą transakcji stanowi tu akt *meszicha*.

⁵⁶ Gdyż zabrakło istotnego dla transakcji elementu przeciągnięcia produktu (*meszicha*).

⁵⁷ Kupujący zorientował się, że nie przeciągnął produktu w swoją stronę, a to znaczy, że go nie nabył, i w obawie, że sprzedający może wycofać się z tej transakcji, wynajął miejsce, na którym znajdował się przedmiot transakcji. W ten sposób produkt znalazł się w jego władaniu, a to dawało mu prawo własności tego produktu.

3) *mesira* – „przekazanie”⁵⁸. Są wyraźne różnice wśród tych sposobów nabycia własności, np. przedmioty nabyte przez „podniesienie” nie mogą być nabyte w inny sposób, a nabyte przez „przeciągnięcie” można również nabyć przez „przekazanie”. Dużych i ciężkich przedmiotów nie można nabyć przez „podniesienie” lub „przeciągnięcie” i pozostaje tylko możliwość przekazania ich nabywcy przez sprzedawcę. Są jeszcze różnice w poszczególnych trzech sposobach nabycia własności dotyczące miejsca transakcji: „podniesienie” może się odbyć w każdym miejscu, „przeciągnięcie” tylko w miejscu publicznym, najlepiej na drodze publicznej lub w domenie prywatnej sprzedawcy, lub nabywcy, a „przekazanie” tylko w miejscu publicznym, na drodze lub dziedzińcu, które nie należą ani do sprzedawcy, ani do kupującego. Żaden z tych sposobów nie może być uznany za ważny, dopóki nie jest ustalona cena transakcji, chyba że jest to stała cena, powszechnie znana. Czy można ganić naukę sprytnego postępowania?

7. Uzupełnienie wyjaśnień

7.1. W sprawie nadinterpretacji słów Tory i niezrozumiałego rozszerzania prawa

W odpowiedzi na zarzut nadinterpretacji rozumianej jako nadmierna interpretacja, której towarzyszy rozszerzenie prawa, należy zauważyć, że Miszna nie jest osobistą nadinterpretacją, ale zapisem ustnej tradycji otrzymanej i przekazywanej od pokoleń. Mędrcy talmudyczni starali się ustalić, jak praktycznie stosować przepisy Tory, zgodnie z przekazem, równoległe do tekstu pisanego. Podstawowym zadaniem Miszny jest interpretacja i uaktualnienie prawa, dostosowanie go do zmieniających się warunków życia. Bez tej interpretacji wielu przepisów Tory nie dałoby się praktycznie zastosować. Miszna systematyzuje i wyjaśnia, co oznaczają słowa Tory w codziennym życiu. Tannaici nie dodawali swoich wyмыsłów, ale starali się przekazać, jak te przepisy były rozumiane i stosowane. Służyła temu także hermeneutyka rabiniczna, ustalenie zasad interpretacji tekstu, z których najbardziej znane (przypisywane Hillelowi) to „Siedem reguł Hillela” i późniejsze „Trzydzieści reguł Iszmaela” i „Trzydzieści dwie reguły rabiego Eliezera ben Jose Haglili”. Należy jednak odróżnić nadinterpretację od interpretacji systemowej opartej na określonych metodach. Zatem nie jest to nadinterpretacja, ale stosowanie ustalonych metod analizy tekstu, które były częścią ży-

⁵⁸ Więcej szczegółów w komentarzu do Kid 1,4: Marcinkowski. 2016. *Miszna: Naszim (Kobiety)*, 413.

dowskiej tradycji. W hermeneutyce rabinicznej występował świadomy pluralizm interpretacyjny. Istnienie wielości opinii było elementem naturalnym tego systemu i nie oznaczało arbitralnego „nadpisywania” znaczenia, lecz akceptację złożoności tekstu biblijnego. Ponadto Miszna powstała przede wszystkim jako systematyzacja prawa religijnego (halachy) dla wspólnot żydowskich żyjących po zburzeniu świątyni. Jej celem nie była egzegeza dla samej egzegezy, lecz praktyczne określenie norm życia religijnego. W wielu przypadkach rabini nie odczytywali w Torze nowych znaczeń, ale przypisywali konkretne znaczenie terminom o ogólnym charakterze. Podobne procesy hermeneutyczne istniały w innych kulturach religijnych. Egzegeza midraszowa w judaizmie ma swoje analogie np. w interpretacji alegorycznej Filona z Aleksandrii czy metodach stosowanych w tradycji wczesnochrześcijańskiej (np. Orygenes).

Zarzut nadinterpretacji słów Tory w Misznie wynika najczęściej z niezrozumienia niezwyklego charakteru tradycji rabinicznej oraz roli Miszny w systemie prawnym judaizmu. Miszna, zredagowana przez Jehudę Hanasi pod koniec II w. n.e., stanowi kompilację wcześniejszej tradycji ustnej, która rozwijała się równolegle z Torą pisaną. Według traktatu Miszny *Pirke Awot* (Sentencje Ojców) tradycja ustna została dana Mojżeszowi na Synaju, a następnie przekazywana z ojca na syna przez kolejne pokolenia:

Mojżesz⁵⁹ otrzymał Torę na Synaju⁶⁰ i przekazał ją Jozuemu⁶¹, a Jozue Starszym⁶², Starsi zaś Prorokom⁶³, a Prorocy przekazali ją członkom Wielkiego Zgromadzenia⁶⁴. Oni orzekli trzy [podstawowe] sprawy: Bądźcie rozważ-

⁵⁹ Ta miszna nawiązuje do historii przekazu tradycji ustnej, którą razem z Torą spisaną otrzymał Mojżesz na Synaju i przekazał ją kolejnym pokoleniom przez starszych, proroków i członków Wielkiego Zgromadzenia, którzy nakazali przestrzegania trzech podstawowych praw, jakże ważnych dla Wspólnoty Izraela: rozważnego wydawania opinii prawnych, wychowania wielu uczniów i następców oraz zapobiegania łamaniu lub nieprzestrzeganiu przykazań Tory.

⁶⁰ Na Synaju Bóg objawił się Mojżeszowi i przekazał mu Torę, por. Kpł 26,46.

⁶¹ Por. Wj 33,11; Lb 27,18-20.

⁶² Por. Pwt 24,31. Jednym z pierwszych Starszych był sędzia Otniel, syn Kenasza, a jednym z ostatnich – kapłan Eli.

⁶³ Czasy prorockie liczy się zwykle od Samuela do Aggeusza, Zachariasza i Malachiasza.

⁶⁴ Ta lekcja nie stanowi opisu historycznego, a jej intencją jest raczej próba przypisania starożytnego rodowodu tradycji rabinów. Wielkie Zgromadzenie to rada składająca się z proroków i sędziów, ustanowiona przez Ezdrasza po powrocie z wygnania babilońskiego, która odegrała ważną rolę w ustanowieniu nowych uregulowań prawnych służących przestrzeganiu Tory i umocnieniu wiary. Wśród pierwszych członków Wielkiego Zgromadzenia byli wspomniani wyżej prorocy: Aggeusz, Zachariasz Malachiasz oraz Daniel. Zgodnie z określeniem w tej misznie *Ansze Kneset Hagedola* tę radę nazywano Ludźmi Wielkiego Zgromadzenia, co potwierdzają także inne źródła. Według Talmudu Babilońskiego liczyła ona stu dwudziestu członków (Meg 17b), a według Talmudu Jerozolimskiego tylko osiemdziesięciu pięciu (Meg 1,7). Istniała około dwustu lat, a zgodnie z następną miszną tego traktatu, ostatnim jej członkiem był Szymon Sprawiedliwy (P Aw 1,2).

ni w sądzie, wychowajcie wielu uczniów⁶⁵ i zróbcie ogrodzenie dla Tory⁶⁶ (P Aw 1,1).

Literatura rabiniczna stanowi rozwinięcie tej właśnie „ustnej Tory”, co miało chronić, wyjaśniać i zastosować Prawo do zmieniających się warunków życia. Rabini nie „rozszerzali” Prawa na własną rękę – ich rolą była „odslaniać” ukryty sens Prawa, kierując się wspomnianą wyżej zasadą „ogrodzenia Tory” (hebr. *sejag ha-Tora*), aby chronić ludzi przed nieświadomym naruszeniem Prawa.

„Rozszerzenia” praw Tory w judaizmie rabinicznym nie są ludzkimi dodatkami, lecz rozwinięciem tego, co zostało dane przez Boga w formie Tory ustnej. Rabini pełnią rolę nauczycieli i strażników, stosując Boże prawo do zmieniających się realiów codziennego życia, co wynika z konieczności dostosowania przepisów do zmieniających się warunków społecznych, politycznych i kulturowych. Po zburzeniu świątyni i upadku centralnego ośrodka kultowo-religijnego rozwój halachy w judaizmie rabinicznym był naturalną konsekwencją przetrwania tożsamości żydowskiej.

7.2. Pouczenie Miszny o obejściu prawa dotyczącego np. pierworodnych zwierząt

Prawo dotyczące pierworodnych zwierząt zawiera Tora (np. Wj 13,12; Lb 18,15-18). Dotyczy ono pierworodnych samców zwierząt czystych (koszer-nych, np. wołów, owiec, kóz). Takiego samca urodzonego w zagrodzie Izraeli-ty należało oddać kapłanowi, który składał go w ofierze, a mięso jego (mostek z piersi i prawą łopatkę) spożywał. Dla właścicieli stad było to dużym obciążeniem, gdyż zmuszeni byli oddawać dobre, zdrowe zwierzęta, które byłyby cennym źródłem dochodu. Zwierzę ze skazą nie nadawało się na ofiarę i można je było spożywać jak zwykle mięso.

Pierworodne koszerne, udomowione zwierzęta nie mogły być przeznaczone na inną ofiarę, podobnie też wszelkie inne zwierzęta przeznaczone do ofiarowania zgodnie z opinią: „nie możesz poświęcić tego, co przeznaczone jest na ołtarz” (Ar 8,7)⁶⁷. Przedstawiono wyżej stanowisko Tory w tej sprawie: „Jednak

⁶⁵ Według rabbana Gamliela członkiem akademii nie mógł być nieuczciwy student (Ber 28a). Szkoła Szammaja zalecała przyjmowanie tylko tych, którzy byli mądrzy, skromni i mieli dobre pochodzenie. Jedynie Szkoła Hillela opowiadała się za uczeniem każdego, gdyż tylko najbardziej pilni i wytrwali osiągną sukces, zgodnie ze znany powiedzeniem: „Tysiąc [uczniów] przystąpiło do Tory, stu do Miszny, dziesięciu do Gemary, a jeden do wyjaśniania” (*Kohelet Rabba* 7), por. Marcinkowski. 2013. *Miszna: Zeraim (Nasiona)*, 28.

⁶⁶ Żeby zapobiec łamaniu jej Prawa. Odmienne od łagodzenia praktyką było mnożenie przepisów w celu stworzenia tzw. ogrodzenia Tory (*sejag Tora*), o czym wspomina także w tym traktacie rabi Akiwa, por. P Aw 3,13; por. też Marcinkowski. 2013. *Miszna: Zeraim (Nasiona)*, 39.

⁶⁷ Marcinkowski. 2025. *Miszna: Kodasim (Świętości)*, 359–360.

pierworodnego ze zwierząt, które jako pierworodne należą do Pana, żaden człowiek nie poświęci..." (Kpł 27,26). Miszna, Tem 5,1, poucza, że skoro pierworodne zwierzę przed urodzeniem nie ma statusu świętości, to właściciel może je przeznaczyć na ofiarę całopalną, do której złożenia jest zobowiązany. W ten sposób pierworodne zwierzę, zamiast trafić do kapłana, ma posłużyć do wypełnienia obowiązku ofiarnego jego właściciela. Dowiadujemy się również o możliwości zmiany przeznaczenia potomstwa innych zwierząt konsekrowanych, ale warunek konieczny: „jeśli potomstwo nie urodziło się jeszcze”. Innym sposobem na pozbawienie zwierzęcia koszerne przyszłego statusu świętości pierworodnego (*keduszat bechor*) było sprzedanie brzemiennej samicy obcemu. Skoro brzemienna samica należała w momencie porodu do nie-Izraelity (goja), wtedy prawo dotyczące pierworodnego (*bechor*) nie miało zastosowania. Właściciele stad mogli w ten sposób „obejść” obowiązek oddania kapłanom wartościowego pierworodnego zwierzęcia. Podobnie postępowano z niepożądanym kwasem (*chametz*) na święto Pesach.

To pouczenie Miszny jest przykładem dopuszczalnego przez halachę obejścia prawa (hebr. *ha'arama*), czyli formalnego obchodzenia przepisów, przy zachowaniu litery prawa, choć nie zawsze zgodnie z jego duchem. Mędrcy talmudyczni dopuszczali pewne obejścia prawa, żeby ulżyć wiernym, uniknąć nadmiernego dla nich obciążenia, a nade wszystko chodziło o utrzymanie przestrzegania przepisów przy jednoczesnym dostosowaniu ich do realiów życia, w tym przypadku ze względów ekonomicznych. Inaczej mówiąc, jest to przykład kreatywnego stosowania prawa religijnego w celu ochrony interesów materialnych wiernych bez formalnego łamania prawa.

7.3. W sprawie stosowania prawa *prozbulu*

Prozbul to rozwiązanie wprowadzone przez Hillela Starszego, umożliwiające odzyskanie długów mimo prawa roku szabatowego, które je anulowało. Zagadnienie *prozbulu* odnosi się do prawa religijnego, etyki i tradycji interpretacyjnej. Zarzut omijania Boskich nakazów w tym kontekście pojawia się od wieków. Uwzględniając tradycję żydowską i podejście halachiczne, należy stwierdzić, że *prozbul* nie omija prawa, lecz je rozwija w duchu Tory. Tora nakazuje troskę o biednych. W czasach Hillela przestawano pożyczać biednym w obawie, że prawo roku szabatowego anuluje dług. Prawo *prozbulu* chroniło biednych przed ubóstwem i odcięciem od pomocy, co było zgodne z duchem Tory. Halacha zezwala na stosowanie mechanizmów dostosowujących prawo do zmieniających się warunków życia. Stąd też nie ma tu mowy o łamaniu prawa, ale raczej o umożliwieniu jego skutecznego zastosowania w zmieniających się warunkach. O radzeniu się w sprawach wykładni prawa, zasięgnięciu opinii w celu

właściwej jego interpretacji i ustaleniu prawowitego rozstrzygnięcia mówi sama Tora (Pwt 17,8-11). To – zdaniem mędrców talmudycznych – daje podstawy do wprowadzania instytucji takich jak *prozbul*. Z etycznego punktu widzenia dopuszczalna jest reinterpretacja prawa. Rabini wielokrotnie je interpretowali, żeby nie czynić z prawa narzędzia krzywdy. Zdaniem innych, interpretując Torę, Hillel ustanowił zasadę, że jeśli wierzyciel przekazał zobowiązanie sądowi, długi należne mu nie były anulowane w żadnych okolicznościach. Rabin Stephen Pearce idzie dalej, twierdząc, że Hillel stworzył fikcję prawną, która sprawiała, że nie było konieczne faktyczne przekazanie długu sądowi w celu jego ściągnięcia. Wierzyciel mógł sprzedać dług sądowi, który z kolei upoważniał wierzyciela do ściągnięcia długu w imieniu sądu. Akty prawne z tamtego okresu zawierają nie tylko sprzedaż długu sądowi, ale także pełnomocnictwo udzielone przez sąd wierzycielowi do ściągnięcia długu w dowolnym momencie, co pozwalało uniknąć problemu anulowania długu w roku szabatowym⁶⁸. Rabin Pearce⁶⁹ pisze dalej, że Hillel użył jednego prawa, aby uzasadnić jego wyższą moc nad innym prawem. Aby zabezpieczyć się przed sytuacją, w której rabini wykorzystywaliby jednostronne uprawnienia i działali poza prawem, talmudyczna dyskusja na temat *prozbulu* Hillela wyraźnie pokazuje, że definiowanie i utrzymywanie granic władzy rabinicznej było kwestią najwyższej wagi. Debaty talmudyczne kończą się wnioskiem, że rabini nie mają upoważnienia do „unieważniania” praw Tory⁷⁰.

7.4. Jak wytłumaczyć wprowadzenie w sferę rzeczy dozwolonych tego, czego zabrania Tora, np. praktyka *eruwu*?

Przykład *eruwu* dotyczy zakazu wynoszenia w szabat przedmiotów z przestrzeni prywatnej do publicznej i odwrotnie, co jest zakazem z Tory. Jednak definicja „przestrzeni publicznej” (*reszut harabim*) i „przestrzeni prywatnej” (*reszut hajachid*) wymaga interpretacji. *Eruw chacerot* to konstrukcja rabiniczna, która w określonych warunkach zmienia status prawny przestrzeni wspólnej na prywatną, zgodnie z zasadami Tory.

Eruw nie znosi zakazu wynoszenia. On zmienia status przestrzeni według ścisłych reguł halachicznych. Mędracy talmudyczni ustalili kryteria, kiedy przestrzeń jest traktowana jako publiczna według Tory, a kiedy jako prywatna. *Eruw* pozwala „technicznie” uczynić przestrzeń prywatną, np. ogrodzenie lub fizyczne ozna-

⁶⁸ Stephen Pearce. 1996. *Re'eh: How Hillel Created Precedent For Changing Law*. Jewish News Weekly of Northern California. August 9, 1996 (7.09.2017).

⁶⁹ Pearce. 1996. *Re'eh: How Hillel Created Precedent For Changing Law*.

⁷⁰ Talmud Babiloński, Jew 89b–90b.

czenie przestrzeni, łączone z symbolicznym wspólnym posiłkiem (chlebem). To nie jest obejście zakazu Tory, lecz stosowanie halachicznych narzędzi do organizacji życia żydowskiego w ramach Tory. Z judaistycznego punktu widzenia to nie obejście zakazu, ale jego pełne przestrzeganie z użyciem legalnych mechanizmów halachicznych.

7.5. Jak wyjaśnić wskazywanie sposobów sprytnego postępowania w Misznie?

Wyjaśnienie tego zjawiska wymaga zrozumienia charakteru Miszny i roli, jaką pełniła w tradycji żydowskiej. Jednym z powodów było szukanie granic prawa. Mędrcy talmudyczni analizowali prawo nie tylko po to, by je wypełniać, ale także, by zrozumieć jego dokładny zakres. „Sprytnie sposoby” pokazują, gdzie prawo się zaczyna, a gdzie kończy. Dzięki temu wiadomo, co jest absolutnie zakazane, a co dopuszczalne – nawet jeśli wygląda to na obejście.

Podsumowanie

Powszechnie przyjmuje się w judaizmie, że Mojżesz otrzymał Torę w dwóch wersjach: spisanej i ustnej. W literaturze pobiblijnej judaizmu termin „Tora” można rozumieć na trzy sposoby: 1) Pięcioksiąg, czyli Tora spisana; 2) „tradycje starszych”, czyli reguły postępowania i zasady religijne pielęgnowane przez wiele pokoleń, które zyskały powagę i świętość równą Torze spisanej i uznane za Prawo ustne stawiane na równi z Prawem spisanym, w dużej części z niego wydedukowane, które ma mieć także Boskie pochodzenie; 3) studiowanie Prawa w podwójnym znaczeniu: w celu głębszego poznania i zrozumienia relacji pomiędzy Prawem ustnym i spisanym, żeby lepiej dostosować je do współczesności, oraz w celu znalezienia kolejnych interpretacji pomocnych w rozwiązywaniu nowych problemów⁷¹.

Z perspektywy nauk filologicznych i historycznych Miszna nie jest przykładem nadinterpretacji, lecz egzemplifikacją hermeneutyki systemowej funkcjonującej wewnątrz tradycji religijnej, opartej na regułach przyjętych i rozwijanych wewnątrz tej tradycji. Każda kultura religijna posiada własne mechanizmy interpretacyjne i nie mogą one być oceniane według zewnętrznych kryteriów bez uwzględnienia ich wewnętrznej logiki.

Rozszerzenie prawa przez rabinów wynikało z potrzeby zachowania tożsamości żydowskiej i dochowania praktyk religijnych w zmieniających się warunkach

⁷¹ Por. Danby. 2016. *The Mishnah*, 446.

życia. Właśnie w tym celu rozwinęła się halacha jako system przystosowujący Torę do nowych realiów. Prawo rabiniczne zapewniło wspólnotom żydowskim jedność mimo rozproszenia. Jak pisze Moshe Halbertal, działanie w kierunku skoncentrowania na tekście zostało uznane za główną cechę rabinicznej innowacji i samoświadomości⁷².

Prozbul nie jest omijaniem Boskiego nakazu, lecz jego rozwinięciem zgodnym z duchem Tory. Mędrcy talmudyczni, mając na względzie powagę Tory, stworzyli mechanizm, który pozwalał spełnić najważniejszy cel prawa – ochronę biednych i słabszych, przeciwdziałając formalistycznemu unieważnianiu długów. Halacha zna takie rozwiązania, które nie są „obejściem”, lecz narzędziem lepszego stosowania prawa w zmieniających się warunkach społecznych.

Eruw to przykład halachicznego narzędzia regulującego życie religijne, stworzonego zgodnie z literą i duchem Tory. Nie znosi zakazu, lecz zmienia kontekst halachiczny przestrzeni (domen), aby umożliwić życie wspólnotowe w szabat. *Eruw* stanowi przykład zastosowania prawa rabinicznego w praktyce, aby z jednej strony być wiernym Torze, a z drugiej umożliwiać życie wspólnocie w zgodzie z jej potrzebami.

W celu wyjaśnienia praktyki *eruwu* i innych zagadnień budzących wątpliwości należy mieć na względzie rozróżnienie na nakazy Boskie, nazywane w judaizmie *de'orajta*, tzn. pochodzące bezpośrednio z Tory, i ludzkie, zwane *de-rab-banan*, ustanowione przez rabinów w celu ochrony prawa Tory lub dla dobra wspólnoty. Niektóre tzw. „tradycje starszych pokoleń” mogą pochodzić z dawnych wieków, np. z czasów Monarchii Izraelskiej. Ustanowienie *eruwu*, a konkretnie: *eruw chacerot* – zmieszanie dziedzińców, przypisuje się znanemu z mądrości królowi Salomonowi⁷³.

Podejmowane powyżej zagadnienia odnoszą się do społeczności, w której – jak pisze Daniel Boyarin – interpretacja była centralnym, decydującym aktem religijnym, a co za tym idzie – także kulturowym. Błędna interpretacja (z perspektywy praktyki tej kultury) była być może analogiczna do naruszenia rytuału i tabu w innych kulturach, a w konsekwencji mogła prowadzić do usunięcia błędnego interpretatora ze społeczeństwa⁷⁴. Świadczy o tym sama Miszna⁷⁵.

⁷² Moshe Halbertal. 1997. *People of the book: canon, meaning, and authority*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 129.

⁷³ Por. Chanoch Albeck. 1971. *Einführung in die Mischna*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 50.

⁷⁴ Daniel Boyarin. 1990. *Intertextuality and the reading of Midrash*. Bloomington: Indiana University Press, 36.

⁷⁵ Por. Edu 5,6.

References

- Albeck Chanoch. 1971. *Einführung in die Mischna*. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Albeck Chanoch. 2008. *ששה סדרי משנה* (hebr. *Sześć Porządków Miszny*). T. 2. Jerusalem: The Bialik Institute and Dvir Publishing House.
- Boyarin Daniel. 1990. *Intertextuality and the reading of Midrash*. Bloomington: Indiana University Press.
- Cohen Shaye J.D. 2014. *From the Maccabees to the Mishnah*. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press.
- Cohen Shaye J.D., Goldenberg Robert, Lapin Hayim. 2022. *The Oxford Annotated Mishnah. A New Translation of the Mishnah*. Oxford (New York 2021): Oxford University Press.
- Danby Herbert. 2016. *The Mishnah*. Massachusetts: Hendrickson Publishers.
- Flawiusz Józef. 1979. *Dawne dzieje Izraela*. Red. Eugeniusz Dąbrowski. Poznań – Warszawa – Lublin: Księgarnia św. Wojciecha.
- Halbertal Moshe. 1997. *People of the book: canon, meaning, and authority*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Klein Isaac. 1979. *A Guide to Jewish Religious Practice*. New York: The Jewish Theological Seminary of America.
- Marcinkowski Roman. 1991. „Utwory pozabiblijne biblioteki esseńskiej z Qumran”. *Przegląd Orientalistyczny* 1–4: 132–141.
- Marcinkowski Roman. 2004. *Paradygmaty religijności w judaizmie rabinicznym. Miszna i inne teksty talmudyczne o szabacie, święcie, poświęceniu i powszedniości*. Kraków: Wydawnictwo Antykwa.
- Marcinkowski Roman. 2013. *Miszna: Zeraim (Nasiona)*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Marcinkowski Roman. 2014. *Miszna: Moed (Święto)*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Marcinkowski Roman. 2016. *Miszna: Naszim (Kobiety)*. Przekł. Roman Marcinkowski. Warszawa – Bellerive-sur-Allier: Wydawnictwo DiG – Edition La Rama.
- Marcinkowski Roman. 2022. *Miszna: Nezikin (Szkody)*. Przekł. Roman Marcinkowski. Warszawa – Bellerive-sur-Allier: Wydawnictwo DiG – Edition La Rama.
- Marcinkowski Roman. 2025. *Miszna: Kodaschim (Świętości)*. Przekł. Roman Marcinkowski. Warszawa – Bellerive-sur-Allier: Wydawnictwo DiG – Edition La Rama.
- Muchowski Piotr. 2000. *Rękopisy znad Morza Martwego: Qumran – Wadi – Murabba'at – Masada – Nachal Chewer*. Kraków: The Enigma Press.
- Pearce Rabbi Stephen. 1996. *Re'eh: How Hillel Created Precedent For Changing Law*. Jewish News Weekly of Northern California. August 9, 1996 (7.09.2017).
- Unterman Alan. 1994. *Encyklopedia tradycji i legend żydowskich*. Tłum. Olga Zienkiewicz. Warszawa: Książka i Wiedza.